

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MİSİR VE URABİ PAŞA HAKKINDA BİR LAYİHA

Sevda ÖZKAYA SOFU*

ÖZ

1876'da Meşrutiyet vaadiyle tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid, uzun süren hükümranlığı boyunca geniş Osmanlı ülkesinin topraklarını koruyabilmek, Avrupa'nın büyük devletlerinin saldırılarından korumak, içeride ve dışarıda güvenliği sağlayabilmek adına politikalar geliştirmiştir. Bilhassa Ortadoğu topraklarında İngiltere ve Fransa'nın sömürgecilik faaliyetlerine karşı İslamcılık anlayışı ile hareket etmiş ve bu noktada Batı'dan gelen her türlü yeni fikir ve hareketi de tehlikeli bulmuştur. Bunlara karşı bilgi sahibi olarak önceden tedbir almayı temel prensibi haline getiren Sultan, ülkenin stratejik bölgelerine gönderdiği görevlilerinden raporlar hazırlamalarını istemiştir. Sultan Abdülhamid döneminde önemli bilgiler içeren çok sayıda layiha-rapor merkeze ulaştırılmıştır. Bunlardan bir kısmı da Mısır hakkındadır. Mısır, stratejik konumu ve bereketli toprakları sebebiyle Osmanlı Devleti için her zaman hassas bir bölge olmuştur. Burada yaşanan gelişmeler mümkün olduğunca yakından takip edilmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın valiliği ile başlayan özerk yönetimin sınırları zaman içerisinde genişlemiş ve Sultan Abdülhamid dönemi artan yetki mücadelesinin bölgede İngiliz nüfuzunu kalıcı hale getirmesiyle son bulmuştur. Sultan, bölgeyi yeniden Osmanlı merkezine bağlı hale getirmek için saltanatının sonuna kadar bilgi edinmeye devam etmiştir.

Anahtar kelimeler: Mısır, Layiha, Sultan II. Abdülhamid, Urabi Paşa, Osmanlı Devleti.

A LAYIHA ABOUT EGYPT AND URABI PASHA ERA OF II. ABDULHAMID

ABSTRACT

Sultan Abdülhamid II, who ascended the throne in 1876 with the promise of a constitutional monarchy, developed policies to protect the territory of the vast Ottoman country from the attacks of the great European states and to ensure internal and external security during his long reign. He acted with the understanding of Islamism against the colonial activities of Britain and France, especially in the Middle East, and at that time he found all kinds of new ideas and movements coming from the West dangerous. The Sultan, who made it his principle to take precautions against them by being informed, asked his officials sent to the strategic regions of the country to prepare reports. During the reign of Sultan Abdülhamid II, many layiha reports containing important information were sent to the center. Some of these reports were about Egypt. Egypt was always a sensitive region for the Ottoman Empire due to its strategic location and fertile lands. Developments in the region were followed as closely as possible. The boundaries of the autonomous administration that began with the governorship of Mehmed Ali Pasha expanded over time, and the period of Sultan Abdul Hamid ended with the growing struggle for authority that made British influence in the region permanent. Until the end of his reign, the Sultan continued to seek information to bring the region back under the Ottoman center.

Key Words: Egypt, Layiha, Sultan II. Abdülhamid, Urabi Paşa, Ottoman State.

Giriş

XIX. yüzyıl Mısır ve Osmanlı tarihi açısından en dikkat çeken kişilerden biri Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dır. Mehmed Ali Paşa, 1805-1848 yılları arasında Mısır valiliği yapmıştır. Paşa'nın yarattığı Kavalalı Hanedanı Mısır yönetiminde 1953'e kadar varlığını sürdürmüştür. Mehmed Ali Paşa, valiliği ele geçirdikten sonra hızla birtakım reform hareketlerine girişmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Mısır'da hakimiyetini sağlamlaştıracak adımlar atmıştır. 1807 tarihinde artık

Gönderilme Tarihi: 15 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu; ORCID: 0000-0003-4542-0917, E-posta: sozkaya@kastamonu.edu.tr

güçlü bir şekilde hakimiyetini sağlamıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde karşılaştığı sorunlarda sıkça Mehmed Ali Paşa'nın desteğine müracaat etmiştir. Vehhabi isyanında gösterdiği başarı ile Müslümanlar üzerinde de saygınlığı artmıştır. Nüfuzu altındaki toprakları genişletmek Paşa'nın vazgeçilmez politikalarından biridir. Bu sırada Sudan'ı illhâkı söz konusu olmuştur. Mora isyanı sırasında devlete destek olmak için giden Mısır donanması da yok edilmiştir. Mehmed Ali Paşa'ya hizmetlerinden ötürü Girit'in verilmesi onu tatmin etmemiştir. Bu olaydan sonra ise Osmanlı Devleti'nden daha bağımsız bir yönetim amacına yönelik faaliyetleri hız kazanarak isyana giden yol açılmıştır. Nihayet Veraset Fermanı olarak bilinen ferman ile Padişah ve Vali arasındaki ilişkilerin bağlı olduğu kurallar belirlenmiştir. 1841 tarihli ferman sayesinde Osmanlı-Mısır münasebetleri, Mısır'ın muhtar bir eyalet haline gelmiş olması ve Avrupa'nın müdahalesinin devamlı hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Bir süreliğine Mısır meselesi çözülmüştür (Özkaya, 2018, s. 72-110).

Mısır Meselesi'nin tekrar Osmanlı Devleti ve Avrupa devletleri arasında önemli bir konu haline gelmesi, bilhassa İngiltere'nin bu stratejik bölgeyi kontrol altına almak istemesi ve Fransa ile mücadeleye girişmesi ile gerçekleşmiştir. Uzun zamandır yarı bağımsız olan Mısır'ı kontrol etmek artık Osmanlı Devleti için imkansız hale geldiği bir dönemde Sultan Abdülhamid'in amacı İsmail Paşa'ya verilmiş olan imtiyazların özellikle de veraset imtiyazının 1841 Fermanı'na göre uygulanmasını sağlamaktır. Buna göre Halim Paşa Hanedanının en büyük üyesi olarak valiliğe getirilecekti. Sultan Abdülhamid 26 Haziran 1879 tarihinde İsmail Paşa'yı azl ve yerine oğlu Mehmet Tevfik Paşa'yı tayin etmiştir (BOA. Y. EE. 116-44, 1296)¹. Halim Paşa'yı Tevfik'in yerine getirmek istedi ise de Avrupa devletlerinin itirazları sonucu bu fikrinden vazgeçmiştir. Paşa'nın azli bir bakıma Padişah tarafından Avrupalılara Mısır idaresine en yüksek düzeyde müdahale etme imkânının verilmiş olması anlamını da taşımaktadır. Böylece 7 Ağustos 1879 (19 Şaban 1296) tarihinde Mısır Hidivliği Muhammet Tevfik Paşa'ya tevcih olunmuştur (BOA. A. DVNS. MSR. MHM. d. No. 15, s. 84; BOA. Y. PRK. TKM. 2-42, 1296 C. 12). Tevfik Paşa etkili, otorite sahibi bir yönetici değildi. İşbaşında bulunduğu süre içerisinde İngiltere ve Fransa konsoloslarının etkisi altında kalmıştır (İrtem, 1999, s.57). Sultan Abdülhamid'in, Mısır'a verilmiş olan 1873 Fermanının kaldırılması için bir takım teşebbüslerde bulunması üzerine yeni Hidiv Avrupalılara, özellikle İngiltere'ye dayanmıştır. Tevfik Paşa, karşıt görüşlü gurupların faaliyetlerinin ortasında kalmıştır. Bu guruplar anayasal düzen isteyen paşaların idaresindeydiler. Hidiv'in yetkilerinin sınırlandırılmasını talep etmekteydiler. Bir diğer karşıt gurup ise ordudan olan kişilerdi. Bunlardan sadece dördü Mısırlı albaylardı, diğerleri ise Türk ve Çerkes kökenli ordu mensuplarıydı. Bu Mısırlılar Sait Paşa döneminde albay olmuşlardı (Marsot, 2002, s.72).

Bu muhalefet dışında Hidiv'i sıkıntıya düşüren diğer bir konu ise İngiltere ve Fransa devletlerinin müdahalesi neticesinde iş başına gelmiş olmasıydı. Sultan Abdülhamid'in saltanatı boyunca Avrupalı devletlere karşı ustaca yürüttüğü denge politikası yeri geldikçe içeride de uygulanmıştır. İçeride güçler arası dengeden ya da çatışmalardan yararlanmak zaman kazandırmıştır. Ancak Mısır'ın elden çıkmasını engelleyecek kesin bir çözüm olmamıştır.

Urabi Paşa, Mısır Valisi Said Paşa döneminde 1854'te askere alınmış, 1879'da Tevfik Paşa döneminde Albay rütbesine yükselmiştir. Orduda Türk ve Çerkes asıllı subayların hakimiyetine karşı Mısırlıların liderliğini üstlenmiş ve ilerleyen süreçte şöhreti giderek artmıştır. İngiliz işgaline karşı direnmiştir (Hilal Görgün, "Urâbî Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/urabi-pasa> (14.10.2024)). Urabi Paşa Hidiv ve İngiliz yanlısı politikalara karşı

¹Ayrıca Tevfik Paşa'nın Hidiviyet makamına gelmesinin efkar-ı umuminin ve ordunun arzusu bulunduğu ifade edilmiştir. Bkz. BOA. Y. EE. 116-43, 1296. Bkz. Abbas Hilmi II, *The Last Khedive of Egypt Memoirs of Abbas Hilmi II*, s. 43.

Bâbîâli'nin desteğini almaya çalışmıştır. Bu konuda Babîâli'ye düşüncelerini şöyle açıklamıştır; "... Mehmet Ali Paşa'dan Hidiv-i sabık İsmail Paşa'ya kadar tekmil vükelasıyla beraber daima fikirleri saltanat-ı seniye'den ayrılmak idi Cenâb-ı Allahım birini muvaffak eylemedi ve inşallah bundan böylece muvaffak eylemez zira vükelâ-i sâbika Riyaz Paşa ve diğerleri Devlet-i 'Aliyyeden irtibatımız minkat olacak ve İngiliz ve Fransızlar Suriye Kit'asını Mısır'a ilhâk edip Mısır'a istiklâliyet verecekler deyu tekmil ahaliyi ifsada kalkışıyorlardı... biz Fransız İngilizlere teslim olmayacağız ... Padişahımıza halimizi beyan ettik ... anın üzerine İngiltere Konsolosu bana geldi (Ahmed Urabi Bey sen Mısır ülkesini gayb edersin ecnebi askeri buraya müdahale ede) dedi ben de cevab olarak bizim umûmen Mısır mahvolur fakat siz müdahale edemezsiniz biz sizi tanımayız bizim Halife-i rûy-i zeminimiz Sultan Abdülhamid'i tanırız dedim..."(BOA. Y. PRK. MYA. 2-19, 1298. Z. 28).

Sultan Abdülhamid ayrıca Mısır'da kontrolü sürdürebilmek için Mısır'da nüfuzlu adamların yanlarında ajanlarını bulundurdu. Bunlar gizli raporlar "jurnaller" vasıtasıyla günü gününe olup bitenlerden Abdülhamid'i haberdar etmekteydiler. Bu layihalardan birisi de Seyid Esad Efendi tarafından hazırlanmış olan ve özellikle Urabi Paşa ile yapılan görüşmeler ışığında Mısır'ın siyasi durumu hakkında önemli bilgiler içeren layihadır.

7 Haziran 1882'de Derviş Paşa² başkanlığında bir heyet Mısır'a gönderilmiştir. Bu heyet Temyiz Mahkemesi Ceza Dairesi ikinci Başkanı Lebip, Mabeyn ikinci katibi Kadri ve Padişah'ın Feraset-i Şerife vekili Esat Efendiden³ oluşmaktaydı. Söz konusu layiha Seyid Esad Efendi tarafından hazırlanmış ve bizzat kendisinin gözlemleri ile görüşmelerini aktaran bir metindir. Derviş Paşa Hidiv ile görüştüğünde Mısır ahvâline duydukları rahatsızlıkları dile getirmiş daha sonra eski Nazırlar Heyeti Başkanı Mahmut Sami ile Urabi Paşa ve vekili Yakup Paşalar ile görüşmüştür. Babîâli, Derviş Paşa ve Esat Efendi'den askerler ile Hidiv arasındaki anlaşmazlığı gidermelerini talep etmiştir(Deringil, 1998, s.8).

Layihaya Göre İngiliz İşgaline Doğru Mısır'da Siyasi Vaziyet

Gizli ve gayri resmi bir şekilde Seyid Esad Efendi İskenderiye'ye ulaştıktan üç saat sonra Mısır'a ulaşır ulaşmaz Urabi Paşa'nın konağına gittiğini ve görüşme talebinde bulunduğunu bildirmektedir. Mısır'ın mevcut durumu hakkında yapılan görüşmede Urabi Paşa problemlerin kaynağını Hidiv Tevfik Paşa'nın İngiliz yanlısı politikaları olarak gösterdiği anlaşılmaktadır. İngiliz Konsolosu ile Tevfik Paşa'nın işbirliği içinde olduğunu ve hatta "Tevfik Paşa Mısır'ın İngiliz himayesine geçmesini istiyor. Adeta bizi İngiliz'e teslim kasındadır. Biz hiçbir vakitte buna razı

² Derviş Paşa Lofça'da doğdu. 1862 yılında müşir oldu. Daha sonra Yanya Valiliği yaptı. Bosna Valisi olduğu sırada Hersek isyanını önlemede başarısız olduğu için görevden alındı. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında çok başarılı oldu. Bu başarısı sebebiyle ünü arttı. Diyarbakır ve Selanik Valiliklerine getirildi. Bahriye nazırlığı, Serasker Kaymakamlığı, Dar-ı Şura-yı Askeri ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği yaptı. Yaver-i Ekrem unvanı ile Abdülhamid'in yakınında bulundu. Mısır'daki görevinden sonra Rumeli Ordular Komutanlığına getirildi. Bkz. Şihabeddin Tekindağ, "Derviş Paşa", *MEB. İA.*, c.III, s. 552.

³ Sultan II. Abdülhamid döneminde 1885'te Rumeli Kazaskeri. Rifaii Tarikatı şeyhi, Esat Efendi, Arap kökenli bir din adamı idi ve Sultan Abdülhamid, O'nu Pan-İslam politikasının bir gereği olarak yanında bulundurmakta idi. Bkz. B. Abu Manneh, "Sultan Abdülhamid II and Shaikh Ebulhuda Al-Sayyadi", *Middle Eastern Studies*, 1979, c. 9, s. 151. "Bazı Arap topraklarından İstanbul'a gelen misafirlerin ağırlanması işinin zaman zaman ona havale edildiği, özellikle II. Abdülhamid'in hilâfet politikasında ve bazı Arap vilâyetlerinde Osmanlı Devleti'nin güç ve otoritesinin arttırılmasına yönelik faaliyetlerde buralarda yaygın olan Rifâî tarikatının bir şeyhi olarak nüfuzundan yararlanılmaya çalışıldığı belirtilmektedir" bkz. Ş. TUFAN BUZPINAR, "SAYYÂDÎ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sayyadi> (14.10.2024).

olmayız çünkü bu ehli vatan artık ecâ nibden ve hidivlerden çekdikleri cefâ ve kahra tahammül etmeyeceklerdir” demiştir.

Hidiv Tevfik Paşa, gerçekten İngiliz ve Fransız desteği ile işbaşına geçmiş olduğundan bu devletlerin mali kontrol programına uygun olarak çok sayıda memur ve subay açığa alınmış böylece masrafların kısılması yoluna gidilmiştir. Bunun yarattığı iktisadi kriz halkı, ayan ve subayları bir araya getirmiş ve “Mısır Mısırlılarıdır” söylemi ile Vataniler denilen gurup ortaya çıkmıştır. Hidivlerin yıllardır halkı baskı altında tutarak sömürdüklerini ifade eden Urabi Paşa artık Tevfik Paşa’yı da tahammül etmeyeceklerini açıkça dile getirmiştir. Bu ise yönetim ile olan sorunun ne kadar derinleştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Burada Seyid Esad Efendi “madem ki bu Hidiv’i istemiyorsunuz kimi istiyorsunuz” sorusunu yöneltmiş, Paşa cevabında “Devlet-i ‘Aliyye Tevfik Paşa’yı ‘azl ile ehli- vatan’dan birisini nasb eder veyâhûd Tevfik Paşa’nın mahdûmu Abbas Paşa’yı ta’yin eyler fakat fermân-ı humâyûnlarla mukarrer imtiyazlar ibkâ olunur ve nüzzâr dahi mezkûr fermanlar ahkâmını bi’l-meşrûh icrâ ederler” şeklinde cevap vermiştir. Baştan itibaren aslında Sultan Abdülhamid de Tevfik Paşa’nın hidivliğini onaylamamıştır. Verâset Fermanı gereğince büyük evlâdın göreve gelmesi gerekirken Tevfik Paşa, yukarıda söz edildiği üzere İngiliz ve Fransız desteğini arkasına almıştır. Mısır milliyetçiliğinin ilk dönem lideri diyebileceğimiz Urabi Paşa ise Tevfik Paşa’nın Batı yanlısı tutumuna karşı ya kendilerinden birinin ya da Tevfik Paşa’nın oğlunun Hidivliğe getirilmesini kabul edebileceklerini söylemiştir. Bu cevap ile Sultan’ın iradesine de müdahale eden bir tavır içindedir. Seyid Efendi buna karşılık cevâbında “bu efkârınızın hiç biri nezd-i Hazreti Padişahi’de rehîn-i kabûl olmaz siz bu fikirlerden ‘avdet ediniz bu gururunuzdan çıkınız çünkü Devlet-i ‘Aliyye ile uğraşamazsınız” sözleriyle öncelikle Urabi Paşa’nın Mısır’daki güçlü konumundan kaynaklanan özgüvenine dikkat çekmekte ve kendisini uyarmaktadır. Osmanlı Devleti İngiliz işgalinden sonra dahi bölgede hukuki hükümlerini korumak için azami gayreti göstermiştir, hükümlerini korumak devletin meşruiyeti anlamına da gelmektedir. Pek çok iktisadi ve siyasi sorunla uğraşan bu dönemde ancak şartların elverdiği ölçü ve şekillerde hakimiyet alanı korunmaya çalışılmıştır. Devletin bölgeye yönelik anlayışını Seyid Efendi şöyle açıklamaktadır; “Mısır kıt’ası memâlik-i seniye nin kalbi ve Haremeyn-i Şerifeyn’in miftâhı mesâbesindedir. Zât-ı Şâhâne efendimiz sizin bu isteğinizde ısrârınızı görürlerse şübhe yokdur ki şeci’i ve muktedir kumandanlarla ‘asâkir-i kesire teçhiz eder ve muhtemeldir ki kendileri bizzât Mısır’ı teşrif ile bu kıtayı işbu ritbâkât ve ahvâl-i gayr-i lâyıkadan tahlis buyururlar.” Mısır, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla son derece stratejik önemi haiz bir bölgeydi. Hacıların yolu olması bu bölgeyi İslam Halifesi unvanını ustaca kullanan Sultan için daha da hassas kılmaktaydı. Burada ne İngiltere’nin ne Hidiv’in ne de Urabi Paşa ve taraftarlarının Sultan’ın otoritesini ele geçirmelerine göz yumulamayacağı tehditkar bir tavırla ifade edilmiştir. Devamında “Devlet-i ‘Aliyye Mısır’ın bu Hidiv ile ıslâh-ı ahvâli mümkün olamayacağını görürse ol vakt Hidiv’in tebdili cihetine dahi gidebilir. Buna sizin karışmaklığınız zâiddir” demiştir.

Urabi Paşa ise ele geçirdiği güç ve fırsat ile Mısır’da Mısırlıların hakimiyetini tesis etmek maksadından geri adım atmıyarak cevap vermiştir; “eğer Hidiv-i cedid İstanbul’dan olursa kabul etmeyiz ve eğer Hâlim Paşa gelecek olursa bunu ancak imtiyâzâtın bekâsı ve istibdâdın ‘adem-i vücûduyle kabul ederiz”. Anlaşılacağı üzere Urabi Paşa, o güne kadar elde edilmiş imtiyazların devamından yanadır ve bunun için de Mısır dışından yapılacak bir atamayı kesinlikle kabul etmeyeceklerini açıkça dile getirmektedir.

Seyid Efendi cevabında “eğer Mısır kıtası ecâ nib yeddine geçecek olursa ol vakt hâlinizi görürsünüz halbûki Devlet-i ‘Aliyye ehl-i şefkât ve ehl-i merhametdir” dedi. Bu arada Urabi Paşa’nın adamlarından kimisinin gizlice Seyid Efendi’ye gelerek “eğer devlet asker gönderecek

olursa mukâvemet etmeyüz ve her emrine itaat ederiz ve bu hususda eğer Urabi Paşa bizimle muvâfakat etmez ise biz kendisine itaat etmeyiz çünkü onun bir emeli vardı ki şimdi onun vakti değildir” dedikleri kaydedilmektedir. Urabi Paşa'nın milli nitelikli bir Mısır devleti hayalini yakınları ile paylaştığı fakat onların bu gayenin gerçekleşmesinin zamanının gelmediğini düşündüklerini anlaşılmaktadır. Bu gaye ulaşılmaz değildir. Zamana ihtiyaç vardır. Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmanın kendilerini iyi bir noktaya ulaştırmayacağını farkında olan subayların varlığına rapor dikkat çekmektedir.

Raporda Urabi Paşa'nın İngiliz ve Fransızlara karşı tutumu konusunda dikkat çeken cümleleri şöyledir; “bu akşam İngiliz ve Fransız konsolosları nezdime gelerek memuriyetimden istifâ etmeğimi bana teklif eylediler ve size mikdâr-ı kâfi maaş tahsis olunur siz Mısır'ı dahi terk ediniz dediler cevâbımda bu sözü siz bana resmen mi söylüyorsunuz ve bu teklifi bana resmen mi ediyorsunuz dedim. Evet resmen söylüyoruz dediler buna cevâb olarak siz bizim umûr-ı dâhiliyemize karışamazsınız bize Bâb-ı'âli'den talimat gelirse mu'ârıza etmeyiz dedim” Urabi Paşa, Mısır'da İngiliz ve Fransız varlığına karşı bir subaydı. Nitekim Sultan'a olan bağlılığını çeşitli zamanlarda dile getirmiş ve Hidiv ile yaşanan sorunların temelini de Batılı devletlerin müdahalesine izin verilmesi olduğunu ifade etmekteydi. Yukarıdaki sözleri de bunu doğrular niteliktedir. İçişlerine karışmak, Urabi Paşa'yı para karşılığı dışarıda bırakmak için harekete geçen konsoloslar aslında Osmanlı Devleti'ni yok saymaktaydılar.

Daha sonra Seyid Efendi'yi Hidiv davet etmiş ve İsmailiye Sarayı'nda bir görüşme gerçekleşmiştir. Hidiv Tefvik Paşa, pek çok iltifat ettikten sonra Mısır'ın ahvalinden bahsetmiştir. Burada Urabi Paşa ve nüzzârın ve zâbitânın serbestçe hareket ettiklerinden, her yetkiyi ele geçirmiş olduklarından bahisle kendisinin hiçbir şekilde otoritesinin olmadığını söylemiştir. Urabi Paşa ve taraftarlarının top ve tüfenk ve cephaneyi ellerinde bulundurdukları bilgisini vermiştir. Seyid Esad Efendi tıpkı Urabi Paşa'ya söylediği gibi Hidiv'e de Osmanlı Devleti'nin Mısır politikasını anlatmıştır; “Kıta-i Mısriye memâlik-i Osmaniye'nin kalbi ve Haremeyn-i Şerife'nin miftâhı mesâbesindedir. Efendimiz orada hiç kimsenin kendilerine iştirak eylemesini kabul eylemez ve razı olmaz ve bu irtibâkâtın def'i zımında lüzûmu takdirinde Zât-ı Şâhâne efendimiz hazretleri bizzat burayı teşrif buyurarak bu irtibâkâtı def-i mahv ederler“. Tefvik Paşa, kendisini savunmaya geçmiş ve merkezin kendisinden başka hiçbir otorite ile irtibat kurmamasını katıyen istemediğinin bildirilmesi üzerine, rapordaki bilgilere göre yeminler etmiştir. “Ecânibden kimse ile bir alakam yoktur. Velinimetim 'ubûdiyetimden başka bir şeyim yoktur” demiştir.

Daha sonra Seyid Efendi “Nazırü'l-nüzzar Mahmud Paşa'nın taraf-ı Devleti 'Aliyye'den bir komisyon-ı mahsûsi veya memur-i mahsûsi irsâl edildiği takdirde İskenderiye'den kuvvetle müdafaa edecekleri yolundaki sözü sahih midir” diye sormuştur. Evet cevabını alan Seyid Efendi ertesi gün Mahmud Paşa ile görüşmüştür. Kendisine de devlete karşı savaşacaklarına dair söylediği sözleri sormuştur. Mahmud Paşa, “böyle bir şey benim ağzımdan çıkmamıştır. Hidiv bana iftira eyledi” diye cevap verince Seyid Efendi tekrar “sahih midir ki siz Hidiv'e ve Avrupalılara ve konsoloslara eğer Mısır'da kalırlar ise muhatarada bulunacaklarını söylemişsiniz” şeklinde ki iddiaların aslını öğrenmek istemiştir. Yine Mahmud Paşa'nın ağzından İngiliz ve Fransız konsoloslarının da bu mesele hakkında bilgi edinmeye çalıştıkları ve hükümetlerine durumu rapor ettikleri öğrenilmektedir. Hatta Urabi Paşa ve taraftarlarının Hidiv ve Batılı devletlere karşı bir örgütlenme içinde oldukları şüphesinin Mısır'a batılı devletlerin gemi ve askerlerinin gelmesine sebep olduğu iddiası da rapora yansımıştır. Mahmud Paşa'nın sözleri şöyledir; “geçen gün İngiliz ve Fransız konsolosları nezdime gelerek bana Hidiv'e öyle bir şey söyleyib söylemediğimi suâl ettiler. Ben kendilerine bunun hakkımda bir iftirâ ve kezb olduğunu beyândan sonra dedim ki

emin ve mutma'in olunuz sizin malınız ve canınız 'ırzınız ve evlâdınız emniyetde olsunlar şimdiye kadar gerek benden ve gerek Urabi Paşa'dan kimsenin bir damla kanının bile akıldığını gördünüz mü ki buna 'itikâd ediyorsunuz dedim işte bu iftirâ sebebinden İngiliz ve Fransız gemilerinin vürûdu neş'et eyledi". Seyid Efendi raporunda Mısırlı görevlilerin, Batılı devletlerin açık ve gizli maksatlarını anladıklarını göstermektedir. Zira bunlar hakkında "maksadı zâhirleri 'ademi emniyet maddesi olub sebebi bâtını ise Hidiv ve İngilizler Tunus gibi Mısır'ı dahi zabt etmek ve himâyeleri altına almaktır" denilmektedir.

Hidiv Tevfik Paşa'nın suçluluğunu daha güçlü bir şekilde ifade etmek için kişiliği hakkında bazı iddialarda bulunmaktadır. Hidiv'in öteden beri yalan ve iftirayı huy edindiğini hatta kendisinin hocalığını yaptığı dönemde onu bu huyundan vazgeçirmek için çalıştığını ancak başaramadığını anlatmaktadır. Mısır Nazır-ı nüzzarı Mahmud Paşa "Hidiv'in kezb ve iftira adet-i kadimesidir hatta kendisine hocalık etdim. Kezb ve iftirânın mezmûm olduğu hakkında bir risâle dahi tertib etdim ki okusun da bu ahlâk-ı makduheden advul etmesi mümkün omadı hilkat-ı 'amelîyesinden advul etmedi" demektedir.

Sonraki akşam Seyid Efendi meclis-i nüvvab azasından bazısının hazır bulunduğu bir görüşme gerçekleştirmiştir. Burada yine Mısır'ın içinde bulunduğu durum ele alınmıştır. Seyid Efendi bu görüşmede bulunanlara hitaben "eğer Devlet-i 'Aliyye'ye olan revâbit-ı tâbiyet ve ita'âtınızda devam ve sebât ederseniz necât ile bulursunuz ve eğer bir başka fikriniz olur da ona hizmet ederseniz hakkınızda pek fenâ olur" demiştir. Anlaşılmaktadır ki Urabi Paşa tarafında olan memurların Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sürdürmeleri konusunda endişeleri Seyid Efendi'yi tehditkâr bir dil kullanmak durumunda bırakmıştır. Devlet-i 'Aliye'den başka hiçbir yere bağlı olmadıklarını ve hatta İngiliz ve Fransız konsoloslarıyla ortak bir şekilde Urabi Paşa'ya ve nüzzâra istifa teklif etmeye ve Mısır'dan çıkmaya ikna ederek böylece karışıklığı gidermeye karar verdiklerini getirmişlerdir. Bu ise aslında Mısır'ın iç işlerine Yabancı devletlerin müdahalesine yol açmış olduklarının bir nevi itirafıydı. Urabi Paşa'nın Mısır milliyetçiliği Sultan'ı rahatsız ederken İngiliz ve Fransızları da huzursuz etmekteydi. Sultan Urabi Paşa'nın kontrol altında tutulması politikasını benimserken Batılı devletler en küçük kıvılcımı işgale sebep olarak görecektirdi. Söz konusu teklif Urabi Paşa ve bakanlar tarafından reddedilmiştir.

Raporda 65 nefer nüvvab ve ahaliden bazısı ve ayandan bazısı ve Türk ve Çerkes ve yabancıların Hidiv taraftarı olduğu, nüvvâbdan 15 kişinin Urabi Paşa tarafında ve bununla birlikte bütün nüzzâr ve zâbitan ve asker ve neferâtın tamamen müttelik ve yekvücut ve ayandan bazısı ve ahalinin ekserisinin de Urabi Paşa taraftarı olduğu bilgisine yer verilmiştir. Urabi Paşa taraftarları İngilizlerin mali kontrol kapsamında hayata geçirdikleri uygulamalara karşı çıkmış olmasına nispetle "Urabi Paşa bizi ecânibin yedd-i tasallutundan ve hidivlerin zulmünden kurtardı ve fakir ve gani hep müsavi oldu" demişlerdir. Mısır urbanının ise zaman zaman taraf değiştirdikleri ifade edilmektedir.

Rapora göre meselenin çıkış Türk ve Çerkes subayların rütbelerinin ilerlemesi ve buna karşılık vatanilerin rütbelerinin tehiri maddeleridir. Kendi taraflarından bir hidiv atanmasını istemekte ve hatta Bâbîâli'nin kendilerine destek olacağı ümidini taşımaktaydılar. Hidiv'in konsoloslara yakınlığı gözlemlenmiş Hidiv ve yanındakilerin kimseye itimat etmedikleri kaydedilmiştir. Ancak Hidiv, Urabi taraftarlarına karşı Devlet-i 'Aliyye'ye yanaşmıştır. Ahali ve ayan devletten yardım beklemekte ancak devletin yardıma gelmediğine inanmış durumdadırlar. Yabancıların baskısından ve Tunus'ta olduğu gibi burada da sıkıntıların büyümesinden korkmaktadırlar. Özellikle yabancı devlet gemileri gelince korku daha da büyümüştür. Seyid Efendi, Mısır'a geldiğinde halkın ümitlendiği, devletin kendi hallerini tahkik etmek için Seyid Efendi'nin gönderildiğini düşündükleri de aktarılmıştır.

Bu durum üzerine yabancı devlet temsilcilerinin halkı sindirmek için “işte gördünüz mü Devlet-i ‘Aliyye eğer Mısır ve ahâlisi hakkında bir gayreti olsaydı gemilerini ecnebi gemilerinden mukaddem buraya gönderirdi. Bakınız Frenkler reâyâlarını nasıl himâye ediyorlar devletin murâdı sizi ecnebilere temlik etmektedir” yolunda propaganda yaptıkları anlaşılmaktadır.

Mısır’da bulunan ecnebi reayasının bile asâkir-i şâhânenin gelmesini kendi emniyetleri için istedikleri Seyid Efendi’nin verdiği bir diğer bilgidir. Bu karmaşık durumda ecnebilere bir kısmı Kahire’den İskenderiye’ye ve bir kısmı memleketlerine gitmişlerdir.

Raporun son kısmında yine dikkat çeken bilgiler şunlardır; “İngiliz ve Fransız konsolosları Devlet-i ‘Aliyye’nin Mısır işlerine müdâhale eylemesini istemiyorlar ve nüzzâr nezdine gelecek müdâhâle-i seniyyenin adem-i lüzûmundan bahisle illeri kendilerinin tesviye edeceklerini beyân eylerler” Mısır hakimiyeti konusunda Fransa ve İngiltere’nin rekabet ettikleri bilinmektedir. Fransa, İngiltere’nin iktisadi kaynaklarını kesmek için İngiltere kaynaklarına giden yola hakim olmak için burada karı karşıya gelmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti’nin alanını daraltmışken yeniden halkın heyecanı ile bölgede etkin hale gelmesinden endişe etmişlerdir.

Nihayet “gerek Hidiv ve âvânı ve nüvvâb ve nüzzâr ve zâbitân ve gerek ahâli ve etyân cümle Mısır’da hâl-i âsâyişi ‘iade husûsunu ancak hükümet-i seniyyeden beklemekte ve fakat her bir taraf bunu kendi maksadının husûlü için temenni eylemektedir.” Sözleri Mısır’da yaşayan görevli ve halkın Hidiv ya da Urabi Paşa taraftarı olsun fark etmeksizin, bölgede emniyet ortamı için Osmanlı Devleti’ne güvenmektedir.

Son olarak bölgede bulunan yabancı devletlerin kuvvetleri hakkında şu bilgiler mevcuttur; “Gerek İngiltere ve gerek Fransa ve Yunan mecmu’u âsâkiri 1070 neferdir İskenderiye’ye gelen İngiliz gemileri beş adettir birisi 12 top birisi 10 top birisi 6 top birisi 4 top diğeri dahi 4 topu ve Fransa gemileri birisi 10 top birisi 8 top diğeri 4 topu havi 3 kıta Yunan gemileri dahi ikişer toplu iki kıt’a sefinedir. Bir İngiliz gemisi Port Said’de olub iki topu havidir. Urabi Paşa’nın emri ve heyet-i nüzzârın kararıyla Mısır’ın her tarafında ve sevâhilinde istihkâmât inşâ edilmeğe askerce tedârikâtda bulunmaktadır” (BOA. Y.EE. 121-25 H. 06. 04. 1327)

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid’in genel olarak Arap vilayetleri ve özelde Mısır politikasını anlamak, Mısır’da İngiltere ve Fransa’nın varlıkları ile bölgenin iç dinamikleri arasındaki ilişkiyi doğru değerlendirmek için bölgeden gönderilen raporlar önemli gözlem ve bilgileri aktarmaktadır. Bunlardan birisi olan söz konusu rapor da Derviş Paşa’nın başkanlığında Mısır’a gönderilen heyetteki önemli görevlilerden olan Seyid Esad Efendi’nin görüşmeleri, araştırmaları ve gözlemlerini içermektedir. Mısır’ın işgal sürecinde Osmanlı Hükümeti’nin sonuna kadar bölgeden el çekmediği ve mevcut şartlar içerisinde hükümler hukukunu korumaya çalışırken bir yandan İngiliz ve Fransız müdahalesini önlemeye bir yandan içeride muhalif guruplar arasındaki çatışmaları durdurmaya gayret etmiştir. İçerideki bölünmüşlük dış devletlerin müdahalesini kolaylaştırmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi

BOA. Y. EE. 116-44, 1296.

BOA. Y. EE. 116-43, 1296.

BOA. A. DVNS. MSR. MHM. d. No. 15, s. 84.

BOA. Y. PRK. TKM. 2-42, 1296 C. 12.

BOA. Y. PRK. MYA. 2-19, 1298. Z. 28.
BOA. Y.EE. 121-25 H. 06. 04. 1327.

Tetkik Eserler

- ABBAS HİLMİ II(1998). *The Last Kheidive of Egypt Memoirs of Abbas Hilmi II*, (çev. Amira Sanbol), Ithaca Press.
- BUZPINAR, Ş. T. "SAYYÂDÎ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sayyadi> (14.10.2024).
- DERİNGİL, S. (1998). "The Ottoman Response to The Egyptian Crisis of 1881-1882". *Middle Eastern Studies*, XXIV/1: 8-15.
- GÖRGÜN, H. "URÂBÎ PAŞA", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/urabi-pasa> (14.10.2024)
- İRTEM, S. K. (1999). *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*. İstanbul: Temel Yayınları.
- MANNEH, B. A, (1979). "Sultan Abdulhamid II and Shaikh Ebulhuda Al-Sayyadi". *Middle Eastern Studies*, IX, 140-165.
- MARSUT, A. L. S. (1991). *A Short History of Modern Egypt*. London: Cambridge University Press.
- ÖZKAYA, S. (2018). *Osmanlı İdaresinde Mısır (1839-1882)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- TEKİNDAG, Ş. "Derviş Paşa", *MEB. İA*, III, 552-.553.

EXTENDED ABSTRACT

Sultan Abdülhamid's aim was to ensure that the privileges granted to Ismail Pasha, especially the privilege of succession, were implemented according to the 1841 Edict. Accordingly, Halim Pasha was to be appointed governor as the eldest member of the dynasty. Sultan Abdülhamid dismissed Ismail Pasha on June 26, 1879 and appointed his son Mehmet Tefvik Pasha in his place. Although he wanted to replace Tefvik with Halim Pasha, he abandoned this idea due to the objections of the European States. In a way, Pasha's dismissal also meant that the Sultan gave the Europeans the opportunity to intervene in the Egyptian administration at the highest level. Thus, on August 7, 1879 (19 Şaban 1296), the khedive of Egypt was entrusted to Muhammad Tefvik Pasha. Tawfik Pasha was not an effective and authoritative ruler. During his tenure, he remained under the influence of the British and French consuls. When Sultan Abdülhamid made some attempts to abolish the 1873 Edict granted to Egypt, the new Khedive relied on Europeans, especially Britain. Tefvik Pasha was caught in the middle of the activities of opposing groups. These groups were led by pashas who wanted a constitutional order. They demanded that the powers of the Khedive be limited. Another opposition group was composed of people from the army. Only four of them were Egyptian colonels, the others were army officers of Turkish and Circassian origin. These Egyptians had become colonels under Sait Pasha

Urabi Pasha was recruited in 1854 during the reign of Said Pasha, the Governor of Egypt, and was promoted to the rank of Colonel in 1879 during the reign of Tawfik Pasha. He assumed the leadership of Egyptians against the dominance of officers of Turkish and Circassian origin in the army and his fame gradually increased in the following period. He resisted against the British occupation. Urabi Pasha tried to gain the support of the Bâbîâli against the Khedive and pro-British policies.

On June 7, 1882, a delegation headed by Derviş Pasha was sent to Egypt. This delegation consisted of Lebip, the second president of the Criminal Department of the Court of Appeal, Kadri, the second clerk of the Mabeyn, and Esat Efendi, the Sultan's deputy for Feraset-i Sharifa.

The layiha in question was prepared by Seyid Esad Efendi and is a text based on his own observations and interviews. When Derviş Pasha met with the Khedive, he expressed his discomfort with the Egyptian situation and then met with Mahmut Sami, the former Chairman of the Council of Ministers, Urabi Pasha and his deputy Yakup Pasha. The Porte requested Derviş Pasha and Esat Efendi to settle the dispute between the soldiers and the Khedive.

The reports sent from the region convey important observations and information in order to understand Sultan Abdul Hamid II's policy towards the Arab provinces in general and Egypt in particular, and to correctly evaluate the relationship between the presence of Britain and France in Egypt and the internal dynamics of the region. The report in question, which is one of them, contains the interviews, research and observations of Seyid Esad Efendi, one of the important officials in the delegation sent to Egypt under the leadership of Derviş Pasha. During the occupation of Egypt, the Ottoman Government did not withdraw from the region until the end and while trying to protect the sovereignty law within the existing conditions, it tried to prevent the British and French intervention on the one hand and to stop the conflicts between the opposition groups within the country on the other. The internal division facilitated the intervention of foreign states.